

јун 2002.

Helmut Schaller (Hrsg.), **Grundfragen eines Südosteuropasprach-atlas**, Geschichte Problematik Perspektive Konzeption Methode Pilotprojekt, Biblion Verlag, Marburg and der Lahn 2001 (79 стр.). Studien zum Südosteuropasprach-atlas, Herausgegeben von Helmut Schaller und Andrej Sobolev, Redaktion Stefan Baumgarth, Band 1

У обрнутој пропорцији стоје обим зборника који се овде приказује и његов значај. Невелик по обиму, зборник **Основна питања лингвистичког атласа југоисточне Европе** вишеструко је значајан, пре свега за балканологију, дијалектологију и лингвистичку географију. На самом почетку морам рећи да је овај зборник посвећен сећању на проф. др Павла Ивића (1924–1999) и у вези с тим желим да цитирам речи колеге Андреја Н. Собољева из моје приватне интернет-преписке: „Ово је скроман начин да се одужимо великом Павлу Ивићу.“ У сваком случају, сигурна сам да ће корисни и добронамерни савети професора Ивића често усфалити посленицима на пројекту *Лингвистичког атласа југоисточне Европе*, као што ће без тих савета с муком излазити из многих недоумица и посленици на нашем *Српском дијалектолошком атласу*.

Андреј Собољев, *spiritus movens* будућег *Лингвистичког атласа југоисточне Европе*, познат је нашој лингвистичкој јавности као већ поодавно реномирани руски дијалектолог и балканолог. Што се лингвистичке географије тиче, он је у вју „на велика врата“ ушао тротомним делом *Лингвистички атлас источне Србије и западне Бугарске* (наслов оригинала: *Sprachatlas Ostserbiens und Westbulgariens*), објављеним 1998. године у Марбургу (*Scripta Slavica*, Band 2–4, Biblion Verlag, Marburg/Lahn), а методе и резултате ове лингвистичке дисциплине обилато је користио у многим својим радовима.

Превладаваће уских граница националних дијалектолошких атласа, започето са *Лингвистичким атласом Европе* (АЛЕ), *Ойшійе-словенским лингвистичким атласом* (ОЛА) и *Ойшійекарпатајским ди-*

јалектџолошким аџласом (ОКДА), наставиће међународни пројекат *Лингвистичког аџласа југоисточне Европје*. Андреј Собољев је тренутно сконцентрисан на објављивање монографија о говорима појединих пунктова који улазе у мрежу будућег Атласа, а које садрже обрађену синтаксу, тематски речник, етнолингвистичке податке, текстове итд. Тако се у оквиру планиране серије Института за словенску филологију Филипс универзитета у Марбургу, под називом *Materialien zum Südosteuropasprachatlas*, изашле током протекле 2001. године већ две књиге: *Бугарски широколикски говор* А. Н. Собољева и *Албански џоскијски говор села Лешња (обласџ Скрајар)* Хх. Ўлли и А. Н. Собољева. У припреми је и трећа књига — Хх. Ўлли, А. Н. Собољев, *Албански гегџски говор села Мухур*. До сада је обрађено 11 пунктова, од којих су два са наше територије: Доња Каменица код Књажевца (тимочки говор) и Завала у Црној Гори (пиперски говор). У припреми је пробни том Атласа са 65 синтаксичких, 72 лексичке и 13 етнолингвистичких карата.

*

Зборник *Grundfragen eines Südosteuropasprachatlas* је први том у оквиру серије *Студије о лингвистичком аџласу југоисточне Европје*. Он садржи предговор и шест радова разврстаних у три целине: 1) Историја — Проблематика — Перспектива, 2) Концепција — Метода, 3) Пилот-пројекат. У њему су петорица аутора из Немачке, Југославије, Русије и Белорусије размотрили пресудна питања у вези са свим битним аспектима за стварање једног оваквог атласа и својим радовима поставили теоријске основе за обављање ареалних истраживања језика југоисточне Европе. Стиче се утисак, ако поглед окренемо мало у прошлост, да је идеја *Балканског лингвистичког аџласа* имала велики број заговорника.

Пилот-пројекти: *Малџи диалектологическиј атлас балканских јзыков* (МДАБЈ) Института за лингвистичка истраживања Руске академије наука у Санкт Петербургу¹ и *Kleiner Balkansprachatlas* (KBSA) Института за словенску филологију Филипс универзитета у Марбургу послужили су као основа за кооперацију која је наступила од пролећа 2000. године. Оба института ујединила су снаге на заједничком послу — изради једног дијалектолошког атласа балканских језика. Тако су уродили плодом једна иницијатива Комисије за балканску лингвистику при Међународном славистичком комитету и труд

¹ А. Н. Собољев је члан ауторског колектива који је сачинио синтаксички програм за МДАБЈ и објавио га у С. Петербургу 1997. године.

Немачког удружења истраживача (Deutschen Forschungsgemeinschaft). Треба рећи да су до сада на том пројекту сарађивали и: Државни универзитет из Санкт Петербурга, Институт за славистику РАН у Москви, Универзитет из Ниша, Институт за језичке науке ХАЗУ у Загребу, Универзитет у Софији, МАНУ — Скопје, Институт за језик и књижевност Албанске академије наука у Тирани, Универзитет у Солуну. Интернационална сарадња је неопходан услов за успешно остварење једног оваквог пројекта.

*

У првој целини зборника *Grundfragen eines Südosteuropasprachatlas* нашли су се радови Х. Шалера, А. Н. Собољева и К. Штајнкеа.

Хелмут Шалер у свом раду *О развоју лингвистичког атласа за југоисточну Европу* (у оригиналу: Helmut Schaller, *Zur Entwicklung eines Sprachatlas für Südosteuropa*) даје, као што се и из наслова види, историјски преглед развоја идеје о изради једног оваквог атласа, помињући најпре лингвисту Мирка Деановића, члана ЈАЗУ, који је почетком шездесетих прецизније развио представљање једне такве идеје. О значају дијалекатске географије за боље познавање суштине појединих дијалеката говорило се већ у другој половини 19. века. Историјат сачињавања језичких атласа за појединачне језике изложен је, такође, у овом раду, посебно традиција научног истраживања и представљања јужнословенских, особито балканословенских дијалеката (Љ. Милетић, О. Брох, М. Решетар, Г. Вајганд, В. Јагић, Ст. Стојков, М. Павловић, П. Ивић). Шалер сматра да се у садашњем тренутку „за целину балканских језика показује као задатак свеобухватно представљање једног појединачног језика и његових дијалеката, при чему се у средиште представљања морају сместити тзв. балканизми, тј. подударана балканских језика у фонетској, морфосинтаксичкој, лексичкој и фразеолошкој области“. Он, такође, сматра да се у случају лингвистичког атласа југоисточне Европе ради о једном посве новом типу лингвистичког атласа, али да ће и у њему као таквом свакако наћи даљу примену већ познате методе лингвистичке географије. Међутим, М. Деановић је упућивао на то да се за Балкански лингвистички атлас мора развити нова радна метода условљена, дакако, географским и историјским особеностима Балкана. Веома је важно Шалерово свраћање пажње на проблем „балканских језика“ и „језика Балкана“. Идејом састављања језичког атласа балканског простора бавили су се и бугарски научници Хр. Холиолчев, К. Костов и М. Младенов (пројекат *Atlas Linguarum Paeninsulae Balcanicae*, Варна 1976), као и И. Пет-

канов, а важна упутства за планирање оваквог атласа могу се наћи у прилогу Младенова и Штајнкеа из 1984. године — *Резултати нових бугарских дијалектолошких истраживања у светлости балканологије*. О плану за израду *Лингвистичког атласа југоисточне Европе* разговарано је на заседању у Марбургу 1997. године, у оквиру Комисије за балканску лингвистику при Међународном комитету слависта (П. Ивић, Г. Цихун, К. Штајнке, А. Собољев). Један нацрт у вези са поменутиим планирањем изложила је П. Асенова из Софије на седници Међународне комисије за балканску лингвистику, одржаној у току трајања Међународног конгреса слависта у Кракову 1998. године.

А. Н. Собољев на самом почетку свог рада *О користи досадашњег истраживања* (у оригиналу: Andrej N. Sobolev, *Zur Auswertung der bisherigen Forschung*) напомиње да се историја пројекта за *Балкански лингвистички атлас* базира на предлогу П. Скока, М. Будимира и Г. Анагностопулоса, објављеном 1935. године у *Revue internationale des études balkaniques* у Београду. Потом Собољев прелази на теоријска и методолошка питања *Балканског лингвистичког атласа*, образлажући их у оквиру поднасловова: *Циљ, Програм и Техничке карактеристике, Досадашњи резултати*. Аутор критички сагледава схватања више лингвиста у вези са поимањем циља, програма и техничких карактеристика *Балканског лингвистичког атласа*. Као „заједнички именитељ“ у вези са главним циљем *Балканског лингвистичког атласа*, он изводи картографисање *заједничких* особина балканских језика. А. Н. Собољев сматра да је данас разматрање балканских језика у оквирима једне заједнице само омогућено тиме што се у њима чувају трагови негдашњег конвергентног развоја. Нема сумње у неопходност развијања јединственог програма истраживања за све балканске језике, који би при томе обухватио све језичке нивое. Идеја остварења *Балканског лингвистичког атласа* није у претходним временима успела да надвлада практичне проблеме, пре свега одсуство сарадње између научника различитих балканских земаља. Собољев напомиње да се мора узети у обзир питање координисања различитих националних лингвогеографских школа, нарочито посебност румунске лингвогеографије. Главни теоријски недостатак пројекта М. Деановића лежи, по мишљењу Собољева, у картографисању *сличности*, јер се представљање језичких (првенствено дијалекатских) *различитости* налази у основи лингвистичке географије. „Сличности као такве не треба картографски представљати, пошто оне за дијалектолошку разумљеност могу бити релевантне само у спрези с разликама.“

Прилог К. Штајнкеа *Да ли је Балкански лингвистички атлас још актуелан?* (у оригиналу: Klaus Steinke, *Ist der Balkansprachatlas noch*

aktuell?) концентрисан је на питања назива Атласа, ареала који он треба да обухвата и његовог програма. Разматрањима ових питања претходе напомене везане за историју пројекта, где К. Штајнке посебно истиче Мјечислава Малецког, тј. његово инсистирање на примени лингвогеографских метода у области балканске лингвистике, као и рад Г. А. Цихуна *Тилолошки проблеми балканословенског ареала*, објављен у Минску 1981. године. Бавећи се првим поменутиим питањем, Штајнке помиње неповољне политичке претпоставке које су дуго кочиле оснивање тима за спровођење пројекта *Балканског лингвистичког атласа* и познате негативне конотације појма „Балкан“. У прилогу избору назива *Лингвистички атлас за југоисточну Европу* говори низ аргумената, и то не само екстралингвистичких. Оквири за постављање овог питања одавно досежу ван уског балканског простора. Ипак, додатна дискусија је потребна, јер у обзир долазе и Румунија, ех-Југославија, Молдавија, Угарска, европски део Турске. У вези са другим питањем Штајнке цитира мрежу пунктова тројице бугарских лингвиста — Холиолчева, Костова и Младенова, и њој додаје Молдавију, украјинску Буковину, албанска језичка острва у јужној Италији, хрватске пунктове у Бургенланду. Питање опсега и врсте програма за Атлас укључује, према мишљењу К. Штајнкеа, низ озбиљних проблема који изискују још бројне дискусије. Штајнке инсистира на потпуном представљању вишејезичности одређене балканске заједнице и на „покривености“ језичких контаката. Потом, сви језички нивои морају бити на прави начин „уважени“, тј. упитник за Атлас никако не сме бити усмерен само на лексички ниво. Многи познати балканизми потичу управо из области морфологије и синтаксе. На крају К. Штајнке закључује да корисност једног будућег атласа за југоисточни европски простор остаје изван сваке сумње. Недоумице су везане за проблеме његове реализације. Ипак, напоредо са решавањем нпр. финансијских проблема, треба још дискутовати о обликовању садржине пројекта.

Другу целину чине два рада: рад Г. А. Цихуна и постхумно штампани рад П. Ивића.

Рад Г. А. Цихуна *Уз концепцију Балканског лингвистичког атласа* (у оригиналу: Генадз А. Цыхун, *К концепцији Балканског лингвистичког атласа*) посвећен је циљевима *Балканског лингвистичког атласа*, који сви треба да буду у вези с решавањем основног задатка балканске лингвистике — успостављање путева формирања уникатне ареално-типолошке творевине каква је Балкански језички савез. Проблем порекла ареално-типолошког језичког јединства овог савеза треба решавати ареалним методама, а посебно је важно једноо-

бразно представљање лингвистичких чињеница на будућим картама *Балканског лингвистичког атласа*. Цихун помиње кризу у коју је балканистика запала због решавања основног задатка лингвистичке балканистике на материјалу, првенствено, књижевних језика. На тај проблем скретао је пажњу у неким својим радовима и А. Н. Собољев сматрајући да се посве реална слика Балканског језичког савеза може сачинити полазећи од нестандардне подлоге на којој треба „синтетизовати закључке“ о синтакси балканских језика. Највећу потешкоћу на методолошком плану израде Атласа види Цихун у састављању довољно потпуног упитника који би узео у обзир све могуће модификације балканизма и у чијим би питањима била представљена ареална структура *иновација–архаизам*. На примерима неких лингвистичких појава са бугарске, српске и македонске територије Г. А. Цихун закључује да је показивање општебалканских ареала одређених конструкција и, у складу с тим, питање порекла датих специфичних појава немогуће решити без стварања *Балканског лингвистичког атласа*.

Павле Ивић у раду *Балкански језички савез и лингвистичка географија* (у оригиналу: Pavle Ivić, *Balkansprachbund und Sprachgeographie*) на примерима неких изоглоса у области Балканског језичког савеза, тј. на примерима њиховог непоклапања са језичким границама, показује од каквог је значаја лингвистичка географија за балканологију. Примери из призренско-тимочке области сведоче о томе да је она једна врста прелазне зоне, премда сасвим „одлучно“ припада Балканском језичком савезу. А цела штокавска област може се посматрати као, у неку руку, ареал поступног прелаза између наслеђеног словенског стања у деклинацији и балканословенског структуралног модела. П. Ивић сматра да при исцрпном представљању ширења балканизма треба обратити пажњу 1) на поступни прелаз у наречјима за сваки појединачни случај и 2) на досељеничке језике (нпр. на језик шпанских сефардских Јевреја, на језик Рома итд.). Једна од порука овога рада је да истраживање продора балканизма може бити поучно у вези с генезом западноевропског језичког типа. На крају, П. Ивић на неки начин сумира проблеме који се могу појавити при будућим истраживањима Балканског језичког савеза и приликом публиковања резултата, па предлаже решења за неке од њих.

У трећој целини нашао се рад А. Н. Собољева *Санктпетербуршки пројекат дијалектолошког атласа балканских језика* (у оригиналу: Andrej N. Sobolev, *Das Sankt Petersburger Projekt eines dialektologischen Atlases der Balkansprachen*). Реч је о већ помињаном *Малом дијалектолошком атласу балканских језика* који „има за циљ да кар-

тографски представи систематске сличности и разлике у синтаксичкој и лексичкој области репрезентативних дијалеката балканских језика“. Могућност сагледавања многоструких контаката оствариће се на основу резултата које ће донети Атлас концентрисан на синхроно истраживање балканске језичке заједнице, а пре свега на њену територијалну разуђеност. А. Собољев даље објашњава „изборну процедуру“ за дијалект-репрезентант и представља мрежу пунктова са 13 предвиђених тачака из: Хрватске, Србије и Црне Горе (укупно 3), Бугарске (3), Македоније (1), Албаније (2) и Грчке (2 + 1). Прикупљање података било је предвиђено за период од 1997. до 2001. године, а замишљено је да пре картографисања сакупљени подаци буду објављени у једном низу микромонографија и саопштења. Делови пројекта су својевремено у Санкт Петербургу и Москви већ објављени (стр. 55). У раду на Атласу користиће се транскрипција ОЛА као и ОКДА. Програм обухвата синтаксу и лексику, а Собољев у овом чланку даље представља пројекат на плану његовог синтаксичког програма. У *Начелима* Собољев, између осталог, помиње да је синтакса у овом Атласу двоструко посматрана — са формалног и са функционалног аспекта. У *Принципима сачињавања програма* наводе се извори и дијалекатски описи јужнословенских дијалеката који су коришћени у целини. Аутор напомиње да је рад био отежан услед недостатка потпуних систематских описа синтаксе појединих дијалеката у националним балканским филологијама, а да као изузетак треба споменути монографију З. Тополињске о синтакси дијалеката Егејске Македоније и упитник С. Ракић-Милојковић за синтаксу источносрбијанских дијалеката. Потом су представљени: *Инвентар грама-тичких појмова* (синтаксички програм служи за истраживање начина изражавања ових макро- и микропојмова), *Структура синтаксичких јединица*, *Структура програма*, чија се свака тачка састоји из два елемента: дефиниција за фиксирање појаве у форми питања и илустрације за различите балканске језике и дијалекте, као и *Прикупљање података* (путем аутентичних текстова и примера уз питања из синтаксичког програма).

*

Радовима из приказаног зборника опсервиран је читав низ теоријских, али и практичних проблема који се постављају у предузимању једног тако замашног и комплексног подухвата као што је *Лингвистички атлас југоисточне Европе*. Читајући овај зборник, још једном се уверавамо како велики и драгоцен допринос може лингвистичка

географија дати балканологији: нова сазнања везана за све језичке нивое, за конвергентне и дивергентне процесе међу балканским језицима, а посебно за генезу, за релативну и апсолутну хронологију, као и за путеве ширења језичких појава које називамо *балканизмима*.

И једнако као што после читања овог зборника постаје још јаснија нужност постојања једног *Лингвистичког атласа југоисточне Европе*, постају још очигледнији и сваковрсни проблеми са којима ће се делатници на овом Атласу суочити. Стога и аутор овог приказа пружа „безусловну подршку“ настајању Атласа, а понављајући речи проф. Ивића, записане на самом крају његовог чланка у овде приказаном зборнику: „*Ја желим господину Собољеву много среће у његовом ирегнућу, пре свега благовремену и деловорну финансијску помоћу*“ (у оригиналу: „*Ich wünsche Herrn Sobolev viel Glück in seinem Besterben, vor allem rechtzeitige und wirksame finanzielle Hilfe.*“).

Београд

Софија Милорадовић